

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ННІ природокористування та гуманітарних наук
Кафедра філософії і суспільних наук

РОБОЧА ПРОГРАМА
«Філософська антропологія» (ОК13)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

 Шакун Н. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

« 01 » вересня 2025 р.

Розробник (-и): Киселиця Світлана Володимирівна, к. філос. н., доцент
(прізвище та ініціали, посада, науковий ступінь і вчене звання) (підпис)

Робочу програму навчальної дисципліни обговорено на засіданні кафедри філософії і суспільних наук
(назва кафедри)

Протокол № 8 від « 01 » вересня 2025 р.

Узгоджено з гарантом освітньої програми: Шакун Н.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

1. Загальна інформація про дисципліну

Тип дисципліни	Обов'язкова
Мова викладання	українська
Рік навчання та семестр	1 рік навчання, 2 семестр ОПП «Аналітика суспільно-політичних процесів»
Викладач (-і)	<i>Киселиця Світлана Володимирівна</i> , к. філос. н., доцент кафедри філософії і суспільних наук
Профайл викладача (-ів)	https://dfss.stu.cn.ua/kafedra/komanda/komanda-kyselyczya/
Контакти викладача	м. Чернігів, вул. Шевченка, 95, корп. 1, к. 222. kvim37@stu.cn.ua kvim37@gmail.com

2. Анотація курсу.

Дисципліна «Філософська антропологія» належить до переліку обов'язкових дисциплін ВНЗ та викладається здобувачам вищої освіти бакалаврату. Об'єкт вивчення – людське буття. Предмет – генезис і закони існування людини у природному та соціальному середовищах. Ключові поняття: людина, людське буття, людинознавство, екзистенція, трансценденція, доцільна діяльність, самосвідомість.

Зміст дисципліни формує уявлення про біосоціальну природу людини, умови генезису та закономірності її розвитку; дозволяє критично осмислити сучасні філософські концепції походження людини; збагнути сутнісні сили людини та інваріантність розв'язання проблем людського буття шляхом філософського аналізу з метою засвоєння цивілізаційних джерел гуманізації культурно-антропологічного простору; зрозуміти онтологічні, гносеологічні, аксіологічні, антропологічні, феноменологічні орієнтири щодо фундаментальних принципів теоретичної і практичної діяльності людини, пошук інструментарію раціонального використання людського ресурсу для фахового застосування у різних царинах людського буття. Дисципліна складається з двох модулів: «Антропологічні вчення в історії філософії» та «Сутнісні сили людини та способи її буття в сучасному світі».

Опанувавши світоглядно-теоретичні засади навчальної дисципліни ЗВО повинні вміти здійснювати аналітико-дослідницьку роботу; збирати та інтерпретувати наукову інформацію, обробляючи широкий спектр літератури з філософської антропології, ставити конкретні цілі у філософських дослідженнях та реалізовувати їх за допомогою обґрунтованих теоретичних підходів та методів; формувати експертну думку через аналіз типових, особливих чи конфліктних ситуацій в людській екзистенції; оперувати різноманітними складовими теоретичної і практичної філософії у повсякденному житті, в межах культурно-цивілізаційної традиції та загальнолюдських цінностей; полемізувати стосовно ключових філософсько-антропологічних проблем, обираючи обґрунтоване світоглядно-теоретичне рішення; зрозуміти природу онтологічних, гносеологічних, антропологічних, соціальних, культурних, правових, політичних, лінгвістичних та історичних явищ; давати оцінку стану і тенденціям розвитку сучасної філософської антропології, орієнтуватися в її новітніх практиках.

3. Мета та завдання курсу.

Метою викладання «Філософської антропології» є поглиблене вивчення природи та сутнісних сил людини, ознайомлення з основними підходами дослідження феномену Homo Sapiens в історико-філософському контексті, методологією найвпливовіших сучасних філософсько-антропологічних досліджень у взаємозв'язку з іншими природничими, соціальними та гуманітарними науками. Формування навичок творчого та відповідального ставлення до реалій людського буття, імплементація гуманістичних настанов у професійну діяльність аналітика/аналітикині суспільних процесів.

Основні завдання вивчення дисципліни: навчити ЗВО збирати та інтерпретувати інформацію, обробляючи широкий спектр літератури з філософської антропології; формувати експертну думку через аналіз типових, особливих, кризових чи конфліктних ситуацій в людській екзистенції; оперувати філософськими категоріями в межах культурно-цивілізаційної традиції та загальнолюдських цінностей; полемізувати стосовно ключових філософсько-антропологічних проблем, обираючи обґрунтоване світоглядно-теоретичне рішення; давати оцінку стану і тенденціям розвитку сучасної філософської антропології, орієнтуватися в її новітніх практиках та інноваційних технологіях.

Під час вивчення дисципліни ЗВО має набути або розширити загальні (ЗК) та спеціальні (СК) компетентності, передбачені освітньою програмою:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК3. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК4. Здатність бути критичним і самокритичним.

СК3. Здатність використовувати в професійній діяльності знання про розвиток основних філософських ідей, учень та напрямків.

СК5. Здатність аналізувати сучасні філософські проблеми та вчення.

СК9. Здатність застосовувати в професійній діяльності філософські методи і підходи.

СК11. Здатність застосовувати в професійній діяльності знання про засади, розвиток і сучасний стан наукового та гуманітарного знання.

4. Результати навчання.

Здобувач має досягти або вдосконалити програмні результати навчання (ПРН) передбачені освітньою програмою:

ПРН6. Мати обізнаність щодо основних напрямів, тенденцій, проблематики сучасної філософії.

ПРН8. Мати обізнаність у головних філософських методах і підходах, розуміти етико-практичну значущість філософського знання.

ПРН16. Вміти застосовувати загальногуманітарні та філософські знання в різних сферах життєдіяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни ЗВО повинен **знати**:

- актуальні проблеми людського буття та основні способи їх розв'язання, зокрема розуміти причинно-наслідкові зв'язки у контексті соціально значущих подій;
- зміст найважливіших філософсько-антропологічних концепцій; володіти інформацією про історико-цивілізаційні процеси становлення людини як біосоціальної істоти;
- обґрунтовувати цілі досліджень з філософської антропології, прогнозувати відповідні тенденції та наслідки її розвитку, розробляти моделі її можливого вдосконалення

ЗВО повинен **вміти**:

- застосовувати набуті знання в різних сферах людської життєдіяльності; опрацьовувати масиви літератури з людинознавства;
- здійснювати різнопланові види дослідницької роботи (анотації, реферати, бібліографії) за тематикою дисципліни, аналізувати першоджерела з загальногуманітарної проблематики, прогнозувати наслідки соціально зорієнтованих дій;
- добирати необхідну інформацію з різних джерел та проводити компаративний аналіз, належним чином представляти результати проведених досліджень, вільно здійснювати комунікацію в професійному середовищі.

5. Пререквізити. Передумовою для вивчення дисципліни є базові знання з дисциплін «Філософія Давнього світу», «Релігієзнавство», «Логіка».

6. Обсяг курсу.

Вид заняття	Загальна кількість годин
Лекції	24
Семінарські заняття	16
Самостійна робота	80
Індивідуальне завдання	контрольна робота
Всього кредитів – <i>вказати кількість кредитів</i>	4 (120 годин)

Форма проведення занять – лекційні, семінарські (практичні), самостійна робота – з використанням системи дистанційного навчання Moodle, літератури, відеоматеріалів.

7. Тематика курсу.

Змістовий модуль 1. Антропологічні вчення в історії філософії

Тема 1. Введення у філософську антропологію

Вчення про людину в структурі світогляду. Філософська антропологія як історія вчень про людину і теоретична дисципліна. Аналіз літератури з філософсько-антропологічної проблематики. Проблема логіко-методологічної реконструкції людинознавства. Людина як *homo sapiens* і як *homo*

faber, розумність і діяльність як специфічні характеристики людського буття. Онтологія, гносеологія, аксіологія, культурологія, соціальна філософія, етика, естетика в їх співвідношенні із філософською антропологією. Специфіка філософсько-антропологічної проблематики. Предмет філософської антропології. Методи філософської антропології: історичний, трансцендентальний, феноменологічний, герменевтичний, соціологічний, критико-ідеологічний, міждисциплінарний. Наукова рефлексія і людська повсякденність. Методи оцінки і перевірки антропологічних гіпотез, прогнозів і експертиз: верифікація, фальсифікація, логічна коректність, реалізованість і можливі практичні наслідки. Основні філософсько-антропологічні проблеми. Здатність застосовувати в професійній діяльності знання про засади, розвиток і сучасний стан філософсько-антропологічних досліджень.

Тема 2. Антропологія як теоретична і практична філософія

Антропологія між гуманітарними й природничими науками: зв'язок з біологією, історією, культурологією, лінгвістикою, генною інженерією тощо. Різновиди антропології: філософська антропологія, застосовна антропологія і culture studies, структурна антропологія, педагогічна антропологія. Ген, що «соціально подорожує» або Генетика – це точна наука? Автономія розуму як умова людяності та загроза тоталітаризму. Дія як вчинок. Ігрова природа людини. Місце і роль філософської антропології в системі філософського й гуманітарного знання. Метаантропологія – філософія чи наука?

Тема 3. Вчення про людину в Давньому світі

Людина в культурі та світогляді Сходу: ідеал досконалої людини в конфуціанстві і даосизмі. Проблема людини в індійській релігійно-філософській традиції (брахманізм, буддизм, йога, веданта). Образ людини в культурі арабо-мусульманського Сходу. Від міфу до логосу. Мікрокосм і макрокосм. Проблема вторинної «міфологічної парадигми». Антропологічні ідеї досократиків. Самопізнання. Антропоморфізм, пантеїзм, гілозоїзм. Життя і смерть. Філософські вчення як відповідь на питання людського існування. Сократ як вчитель і як філософ. Порядок буття як основа громадського порядку. Платон: Умоосяжне і плотське буття. Істина і ерос. Тріадична структура любові (ерос-агапе-філія). Ідея блага. Ідеальна держава. Мудрість. Софістика і софістична мудрість. Людина як мірило всіх речей. Аристотель. Проблема суб'єкта наукового пізнання в античності. Теоретична і практична свідомість. Розум і відчуття. Розсудливість. Щастя. Держава і громадянин. Види чеснот. Ідеальна держава. Людина в пізній античній філософії. Людина і природа у Тита Лукреція Кара. Турбота про себе в повчаннях Сенеки. Мистецтво любові і мистецтво життя в Овідія.

Тема 4. Тлумачення природи людини в середньовічній філософії

Ситуація людини в добу краху Римської імперії. Язичництво і християнство. Гностицизм, маніхейство, монофізитство, монофілітство про Бога, людину, добро і зло. Розуміння людини в християнстві, іудаїзмі, мусульманстві: порівняльний аналіз. Антропологія в контексті теоцентризму. Плоть і душа. Гріх і покаєння. Жертвопринесення і спокутування. Ідея Заповіту. Свобода волі. Віра і знання. Бог і любов. Проблема смерті. Робота над тілом: аскетизм, співпереживання стражданню Христа. Людина в працях отців християнської церкви. Філософсько-антропологічні ідеї Блаженного Августина. «Вірую, щоб розуміти». Людина в працях П'єра Абеляра, Ансельма Кентерберійського, Томи Аквінського. «Розумію, щоб вірити». Теорія «подвійної істини» та її антропологічний сенс.

Тема 5. Антропоцентризм і гуманізм доби Відродження

Титани Відродження. Антропоцентризм і теоцентризм. Природа і гідність людини. Пантеїзм і містицизм. Відродження платонізму (ідеї Флорентійської Академії). Гуманізм Еразма Роттердамського. Космологія Д. Бруно. Бог і світ у вченнях гуманістів. Аскетизм і культ чуттєвості. Пам'ять. Ученість. Політична діяльність. Право на істину. Матерія і тіло. Вчення про світову душу. Натуральна магія. Алхімія. «Семіотика світу» в Парацельса. Астрологія і медицина. Соціально-етичні вчення епохи Відродження. Нова педагогіка. Мартін Лютер. Полеміка з Еразмом Роттердамським. Протестантська людина і «дух капіталізму».

Тема 6. Homo Sapiens у філософській парадигмі Нового часу

Становлення буржуазного суспільства. Зростання міст. Торгівля і ринок. Автономні індивіди. Перепланування міст і зміна житла. Етос буржуазії. Народження механіко-математичної картини світу. Галілей і Кеплер. Соціальна фізика. Машинізація світу. Вчення про розум. Самосвідомість. Контроль над душевними афектами. Людина і автомат. Вчення про людську природу. «Анатомічний театр»: пошуки душі. Людина-машина. Людина як суб'єкт наукового пізнання. Розум, розсудок, чуттєвість. Новаторство Ф. Бекона. Вчення про «ідоли» і нова класифікація наук. Проблема чуттєвості в сенсуалізмі Дж. Локка. Ідея «чистої дошки». Досвід рефлексії. Боротьба з афектами у Б. Спінози. Рівність і свобода. Вчення про державу Т. Гоббса: природна рівність і війна всіх проти всіх. Суперечності людської природи і природна суть людини. Пізнання і екзистенція у Б. Паскаля. Принцип «когіто» у Р. Декарта. Проблема посвідчення людського «Я». Традиції наукового трактату «від першої особи». Психологічне обґрунтування буття Бога.

Тема 7. Людина доби Просвітництва

Культ розуму та соціальної активності. Здоровий глузд. Релігія і наука (І. Ньютон, Г. Лейбніц). Проблема людини у німецьких романтиків (Шлейєрмахер, Новаліс, Гельдерлін, Шиллер, Гете). Простір символічного. Антропологія І. Канта. Практичний і теоретичний розум. Ідея категоричного імперативу. Критика етики відчуттів. Етичний обов'язок. Пізнання і віра. Релігія в межах розуму. Чуттєвість і розум. Антиномії свободи і думки смаку. Теоретичне і практичне. Проблема «Я» в Й. Г. Фіхте. Воля і інтелект. Проблема індивідуальності. Проблема людини в об'єктивному ідеалізмі Гегеля. Любов і влада в ранніх роботах Гегеля. Проблема інтерсуб'єктивності. Пізнання і комунікація. Природа, розум, дух. Філософія міфу та ідея творчості у Й. Шеллінга. Проблема людини в працях французьких просвітителів. Природна теорія душі. Людина як машина у Ламетрі. Людина і суспільство, держава і особа в роботах Дідро, Монтеск'є, Вольтера. Церква і мораль. Критика «реальної церкви». Сила законів. Природа і виховання у Ж.-Ж. Руссо. Секуляризація сповідувального слова. Суть людського щастя за Гельвецієм. Голодний натовп. Ірраціональне. Революції в Європі. Індивідуальне і колективне тіло. Близькість і дистанція. Пошуки духовної єдності. «Свобода, рівність, братерство».

Тема 8. Проблема людини в українській філософії

Менталітет українства на тлі Європейської цивілізації: відмінність та єдність архетипів культури. Аналіз літератури з різних джерел. Феномен людини у філософській думці Київської Русі. Закон і благодать. Духовне і плотське. Дух і душа. Антропоцентризм та гуманізм філософії Відродження в Україні. Юрій Дрогобич (1450-1494) : звеличення людського розуму. Павло Русин (1470?) із Кросна та Лукаш із Нового міста про Бога та Людину. Станіслав Оріховський (1513-1566) : самопізнання як чеснота. Іван Вишенський (1550-1622?) про людину та її зусилля. Ісайя Копинський та його «Алфавіт духовний». Кирило Транквіліон-Ставровецький (?-1646) про людину як малий світ. Мелетій Смотрицький (1572-1633) про мораль людини та громадянську свідомість. Погляди на місце людини в природі та соціумі доби українського бароко. Соціоантропологічні погляди Григорія Сковороди (1722-1794). Людина в філософських дискурсах викладачів Острозької та Києво-Могилянської академії. Пізнання і любов. Філософія серця Памфіла Юркевича (1826-1874). Специфіка людської свідомості у філософії доби романтизму. Тарас Шевченко про людину. Образ людини у філософській творчості Миколи Гоголя (1709-1852). Соціоантропологічні погляди Пантелеймона Куліша (1819-1897). Людина як особистість та громадянин у розумінні Івана Франка. Леся Українка про природу та сутнісні сили людини. Екзистенціальний проект людини Льва Шестова (1866-1938). Антропологія Миколи Бердяєва (1874-1948). Філософія мови та філософсько-антропологічні погляди Олександра Потебні (1835-1891). Уявлення про свободу і людину в українській діаспорі ХХ ст. Етноантропологія Федора Вовка (1847-1918). Людина як предмет філософського аналізу в радянській філософії. Українські філософсько-антропологічні студії другої половини ХХ століття та їх вплив на сучасну філософію. Олександр Кульчицький (1895-1980) і «кордоцентричний персоналізм». Розвиток філософсько-антропологічного вчення на зламі ХХ-ХХІ століть. Київська світоглядно-антропологічна школа: культурологічний, моральний, релігійний та соціально-філософський аспекти людинотворення. Екзистенціальна антропологія. Володимир Шинкарук (1928-2001) й антропологічний поворот в українській філософії другої половини ХХ століття. Мирослав Попович (1930-2018) : «Бути людиною», «Філософія свободи». Сергій Кримський (1930-2010) і проблема духовності людини.

Концепція «монадної особистості». «Цивілізаційний проєкт» України XXI століття. Концепція Назіпа Хамітова (1963) : від антропології до метаантропології.

Змістовий модуль 2. Сутнісні сили людини та способи її буття в сучасному світі

Тема 9. Плюралізм тлумачення природи людини у філософській парадигмі Новітнього часу

Антропологізм Л. Фейербаха. Критика релігії. «Антропологічний принцип» у філософії. Емансипація чуттєвості. Людина як результат природної еволюції. Біологічна природа людини. Проблема соціалізації людини. Дарвінізм і антидарвінізм. Біологічне і соціальне. Людина і тварина. Еволюція видів живого. Природний відбір. Біологізм Огюста Конта, Герберта Спенсера, Джона Стюарта Мілля. Прагматизм. Пізнання і діяльність. Артур Шопенгауер (1788-1860): людина як вищий прояв волі до життя. Роль страждання в житті особистості. Воля і розум. Споглядання і міркування. Пізнання і мотив. Світова воля. Проблема зла. Етика співчуття. Воля до влади в ученні Ф. Ніцше. Розум і життя. Тіло і дух. «Народження трагедії» і дух мистецтва. «Надлюдина» і «смерть Бога». Людське Життя як втілення «творчої еволюції» Анрі Бергсона (1859-1941) та його критика еволюційних концепцій Ч. Дарвіна та Г. Спенсера як механістичних і детерміністських. Справжня еволюція як творчість нових непередбачуваних форм. Подібність творчої еволюції до художньої творчості. Інтенсифікація і відчуження. Карл Маркс (1818-1883) про відчуження як чинник людського буття. Критика споглядальності та активності суб'єкта. Революція і практика. Людина як «ансамбль» суспільних стосунків. Марксове вчення про економічний інтерес як прихований чинник людського буття. Антиномія товару і додаткова вартість. Базис і надбудова. Критика ідеології. Ілюзії і класові інтереси.

Тема 10. Позасвідоме, відчуження і репресія в людському бутті

Потяги до Еросу і Танатосу в бутті людини: зустріч філософської антропології і психоаналізу. Роль витискання або репресії у формуванні несвідомого. Сублімація за Зигмундом Фрейдом (1856-1939). Теорія архетипів Карла Юнга (1875-1961). Репресована свідомість і репресивна цивілізація. Соціальне несвідоме і соціальний характер. Філософія підозри як теоретичне тло філософської антропології: Фрідріх Ніцше (1844-1900) про свою філософію як про «школу підозри». Воля до сили як фундаментальний принцип життя. Значення концепції несвідомого Зигмунда Фрейда для філософської антропології. Архіпелаг несвідомого. «Едипів комплекс» і сексуальність. Дух як епіфеномен лібідо. Метафізика афекту. Несвідоме і культура. Ідея людини в психології індивідуальності А. Адлера. Аналітична психологія К. Юнга: від несвідомого до колективного несвідомого. Архетип і символ. Свобода і самотність. Еріх Фром (1900-1980) : володіння і буття. Гуманістична психологія. Види і форми психотерапії. Психоекзистенціальна терапія. Ірвін Ялом (1931). Віктор Франкл (1905-1997) як засновник логотерапії.

Тема 11. Інтерсуб'єктивність і тілесність як виміри людського буття

Едмунд Гуссерль (1859-1938), Карл Ясперс (1883-1969), Альбер Камю (1913-1960) і традиція європейського гуманізму. Гуманістична складова вчення про людей як про представників одного біологічного виду. Критика ідей людини. Трансцендентальна аналітика життєвого світу. Буття до смерті. Розум і екзистенція. Проєкт фундаментальної онтології М. Гайдеггера (1889-1976) та його критика поняття «суб'єкт» у сучасній філософії. Інтерсуб'єктивність як умова об'єктивності і як проблема конституювання Іншого. Розрізнення живого тіла (Leib) й фізичного тіла (Körper) у трансцендентальній феноменології Гуссерля. Характеристики тілесного буття за Морісом Мерло-Понті (1908-1961): перманентність, подвійне відчуття, кінестеза, афективність. Виміри тілесного буття за Жаном-Полем Сартром (1905-1980). Фундаментальна онтологія Гайдеггера та філософська антропологія: Фундаментальна онтологія і філософська антропологія: чи можлива антропологія без антропоморфізму? Питання про буття і питання про суще. Dasein і екзистенціали людського буття. Турбота чи піклування? Закинутість, розташованість, відкритість. Мова як оселя буття. Персоналізм про сутність людини (П'єр Тейяр де Шарден (1881-1955), Еммануель Муньє (1905-1950)).

Тема 12. Життєві обставини й активне життя людини

Сцієнтистські та антисцієнтистські уявлення про становище людини. Заснування філософської антропології у творах Макса Шелера (1874-1928), Гельмута Плеснера (1892-1985),

Арнольда Гелена (1904-1976). Місце людини в космосі. М. Шелер. Біоантропологія. Р. Плесснер. Діалектика зовнішнього і внутрішнього в розвитку природи. Рівні органічного і людина. Єдність біологічного і гуманітарного. Тіло і дух. Відвертість світу людини. Дуальна природа людини у А. Гелена. Людина як «недостатня істота». Теологія і зоологія. Людина як хвора тварина: вплив Фрідріха Ніцше на виникнення філософської антропології. Чуттєвий порив, інстинкт асоціативна пам'ять і дух. Тварина у природному середовищі й космос як довкілля людини. Філософський сенс фундаментальних антропологічних законів. Дія як специфічний спосіб буття людини. Розвантаження versus відчуження. Герберт Маркузе (1898-1979) : принцип задоволення і принцип реальності.

Тема 13. Винайдення суб'єктивності

Історія виникнення поняття суб'єктивності в європейській філософії. Ернст Кассіер (1874-1945): людина як ексцентрична істота. Уява та уявлення. Йоган Гейзінга (1872-1945) : «*Homoludens*». Політична антропологія Ганни Арендт (1906-1975). Праця і природність людини. Робота як творчість у світі людини: Габріель Марсель (1889-1973). Дія або вчинок як модус діяльності, що «відбувається між людьми». Політичність людського буття. Людина – політична тварина. Чи можна ототожнювати політичність із соціальністю? Соціальність і природа, політичність і свобода: Хосе Ортега-і-Гассет (1883-1955). Влада як сила й насильство як слабкість. Масова свідомість. Повстання мас: людська юрба як безособова соціальна маса. Шизоаналіз Жюльєн Дельоза (1925-1995) і П'єр-Фелікс Гваттарі (1930-1992).

Тема 14. Проблема «антропоцентричного повороту» в філософії

Буття і цінності. Деконструкція як подолання жорстких опозицій класичної антропології. «Кінець історії» і «смерть людини». Людина та історія: специфіка гуманітарних наук. Проблема цінностей: Вільгельм Дільтей (1833-1911), Генріх Ріккерт (1863-1936), Вільгельм Віндельбанд (1848-1915). Людина як творець і як творіння культури. «Завершення» людини в культурі. Свобода, творчість, індивідуальність. Боротьба за комфорт. Структури повсякденності. Віра, страх, відчай, самотність, хвороба до смерті. Геніальність і божевілля (Чезаре Ломброзо (1835-1909)). Феноменологія духовного досвіду. Філософія життя Георга Зіммеля (1858-1918). Суть і форми симпатії. Любов і ненависть. Освіта, праця, святість. Людина і Бог. Соціологія емоційного пізнання.

Тема 15. Розвиток і самореалізація людини: сучасні філософсько-антропологічні концепції

Посткласичні образи людини у XX столітті. Структурна антропологія. Клод Леві-Стросс (1908-2009). Антропосоціогенез і «трудова» теорія походження мови і свідомості. Виробництво і обмін. Сім'я і структури спорідненості. Структура і сенс. Природа і культура в первісному суспільстві. Структурне і серіальне мислення. Знання і влада у Мішеля Фуко (1926-1984). Влада як управління життям. Розум і безумство. Трансгресія. Етноантропологія. Проблема Чужого. Цінності, звичаї, норми як зразки діяльності і комунікативні структури. Семіотика культури. Індивід і суспільство. Людське буття як діалог (Мартін Бубер (1878-1965)) і як відповідь (Бернхард Вальденфельс (1934)). Два головні ставлення людини до світу: Я-Ти і Я-Воно. Діалог як спосіб людського існування. Теорія комунікативної дії в Юргена Габермаса (1929). Комплементарність Свого і Чужого в людському бутті. Домагання з боку Чужого як головний чинник і респонзивність як фундаментальна риса людського існування. Чуже в історії, політиці й культурі. Поль Рікер (1913-2005) : Сам як Інший та його «філософія підозри». Послідовне опрацювання матеріалу із різних джерел інформації при аналізі поглядів сучасних антропологів на трансформації людини у глобальному світі.

Тема 16. Людина в постмодерністській антропології

Критика «проекту Просвітництва». Проблема свободи: від бунтуючої людини до цілісності буття. Антропологія після Освенцима і Гулага. Історична антропологія. Біокультурна етика. Інстинкти і соціальні інститути. Конрад Захаріс Лоренц (1903-1989) про агресивність. Соціокультурна антропологія Міхаеля Ландмана (1913-1984). Соціогенез і цивілізаційний процес в роботах Норберта Еліаса (1897-1990). Філософська антропологія як філософія статі і гендеру: бінарно-есенційний (З. Фрейд, О. Вейнінгер, К. Хорні) бінарно-плюральный (Е. Фром, Ж. Лакан) та синтетично-плюральный (К. Юнг, С. Бем) підходи. Тілесне насильство і примус. Контроль над тілесними афектами і душевними переживаннями. Самодисципліна, стриманість, посидючість,

увага. Роль благородних станів. Культура і тіло. Історія тілесності і чуттєвості. Контроль за сексуальністю. Виробництво тіла в культурі. Тіло і мова. Тілесний лист. Проблема емансипації і сучасний фемінізм. Розсіяння сенсу, розрізнення гетерогенного, сліди Іншого. Критика абсолютизації сексуального. Виробництво бажань. Гетерогенність людського. Ефективне опрацювання різноманітних джерел інформації із застосуванням компаративного аналізу щодо змісту сучасної філософської антропології.

Теми лекційних занять

№	Назва теми	Кількість годин
1	Введення у філософську антропологію	1
2	Антропологія між гуманітарними й природничими науками	1
3	Вчення про людину в Давньому світі	1
4	Тлумачення природи людини в середньовічній філософії	1
5	Антропоцентризм і гуманізм доби Відродження	1
6	«Людина розумна» у філософській парадигмі Нового часу	1
7	Людина доби Просвітництва	1
8	Плюралізм тлумачення природи людини у філософській парадигмі Новітнього часу	1
9	Проблема людини в українській філософській думці	2
10	Несвідоме, відчуження і репресія в людському бутті	2
11	Інтерсуб'єктивність і тілесність як виміри людського буття	2
12	Життєві обставини й активне життя людини	2
13	Винайдення суб'єктивності	2
14	Проблема «антропоцентричного повороту» у філософії	2
15	Розвиток і самореалізація людини: сучасні філософсько-антропологічні концепції	2
16	Людина в постмодерністській антропології	2
Разом		24

Теми семінарських (практичних) занять

№ з/п	Назва	Кількість годин
1	Філософська антропологія, її походження, проблематика та функції	2
2	Тлумачення природи людини в історії філософії	2
3	Вітчизняна філософська думка про людину у світі	2
4	Позасвідоме, відчуження і репресія в людському бутті	2
5	Життєві обставини й активне життя людини	2
6	Тілесність та інтерсуб'єктивність у людському бутті	2
7	Проблема «антропоцентричного повороту» у філософії: винайдення суб'єктивності	2
8	Розвиток і самореалізація людини: сучасні філософсько-антропологічні концепції	2
	Разом	16

Самостійна робота

№ з/п	Назва	К-сть годин
1	Введення у філософську антропологію	6

2	Антропологія між гуманітарними й природничими науками	4
3	Вчення про людину в Давньому світі	5
4	Тлумачення природи людини в середньовічній філософії	5
5	Антропоцентризм і гуманізм доби Відродження	5
6	«Людина розумна» у філософській парадигмі Нового часу	5
7	Людина доби Просвітництва	5
8	Плюралізм тлумачення природи людини у філософській парадигмі Новітнього часу	5
9	Проблема людини в українській філософській думці	5
10	Несвідоме, відчуження і репресія в людському бутті	5
11	Інтерсуб'єктивність і тілесність як виміри людського буття	5
12	Життєві обставини й активне життя людини	5
13	Винайдення суб'єктивності	5
14	Проблема «антропоцентричного повороту» у філософії	5
15	Розвиток і самореалізація людини: сучасні філософсько-антропологічні концепції	5
16	Людина в постмодерністській антропології	5
Разом		80

8. Система оцінювання та вимоги.

Загальна система оцінювання курсу	Оцінювання знань ЗВО здійснюється за 100-бальною шкалою з подальшим переведенням у національну шкалу (шкалу Університету) та шкалу ECTS, відповідно до «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Національного університету “Чернігівська політехніка”» https://stu.cn.ua/wp-content/stu-media/normobaza/normdoc/norm-osvitproces/polozhennya-pro-potochne-ta-pidsumkove-oczinuyuvannya-znan-zdobuvachiv-vo.pdf. Система оцінювання знань з навчальної дисципліни включає поточний та семестровий контроль знань. ЗВО може набрати до 75% (75 балів) підсумкової оцінки за виконання протягом семестру всіх видів робіт і до 25% (25 балів) підсумкової оцінки на екзамені, які в підсумку складають загальну оцінку за курс. Поточний контроль проводиться шляхом спілкування із здобувачами вищої освіти під час лекцій, семінарських занять, усного та письмового опитувань здобувачів вищої освіти, оцінювання результатів неформальної освіти та виконання самостійної роботи. Семестр завершується екзаменом відповідно до графіку навчального процесу і затвердженого сесійного розкладу. Підсумковий контроль здійснюється у формі бесіди за екзаменаційним білетом білет, який складається з трьох питань: 1 та 2 проблемні питання – до 9 балів кожне, 3 теоретичне питання – до 7 балів. У 7-9 балів оцінюється відповідь на питання, яка є повною, її зміст відповідає сутності поставленого питання, (допускаючи при цьому 1-2 незначні помилки). 5-6 балів – відповідь правильна, послідовна, логічна, але ЗВО допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу; 3-4 бали ЗВО володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, нечітко, а інколи й невірно формулює основні теоретичні положення; 1-2 бали ЗВО виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу; відповідь не розкриває поставлених запитань чи завдань; допускає грубі помилки; 0
---	--

	балів – ставиться коли відповідь на питання є повністю неправильною. Оцінювання успішності ЗВО під час семестрового контролю вноситься у відомість успішності та навчальну картку здобувача вищої освіти в автоматизованій системі управління – АСУ «ВНЗ».
Вимоги до контрольної роботи	Контрольна робота – це самостійна творча робота із запропонованої викладачем переліку тем для самостійного вибору здобувачами вищої освіти та виконується як позааудиторна робота. Завдяки контрольній роботі перевіряється рівень самостійного мислення здобувача вищої освіти, його вміння обробляти та аналізувати матеріал, робити узагальнюючі висновки, практично застосовувати знання, здобуті в процесі навчання. Контрольна робота не може бути викладом чи переказуванням чужих думок, адже має відображати власну авторську позицію. Власну думку здобувач вищої освіти аргументує шляхом викладу аргументів, підбору прикладів, аналогій, проведення паралелей. Загальна максимальна кількість балів за контрольну роботу – 11. Критерії оцінювання виконаної контрольної роботи: 9-11 балів – матеріал викладений логічно, використані різноманітні джерела для повноцінного розкриття сутності питання, у тексті роботи є посилання на джерела, висновки аргументовані, обґрунтовані та містять прикладний матеріал; 6-8 балів – матеріал викладений логічно, використано достатньо літератури, щоб розкрити сутність питання, у тексті роботи є посилання на джерельну базу, висновки недостатньо аргументовані і обґрунтовані; 3-5 балів – матеріал викладений недостатньо повно, міркування не достатньо аргументовані чи обґрунтовані та/або не стосується усіх поставлених завдань, у тексті роботи є деякі посилання на джерела; 0-2 бали – викладений матеріал неповний, індивідуальна робота не є структурованою, у тексті роботи немає посилань на джерела, висновки поверхневі або відсутні. Такий вид роботи кожен студент може виконати один раз протягом семестру.
Семінарські (практичні) заняття	Практичні завдання вважаються виконаними, якщо здобувач/ка вищої освіти брав/брала участь в їх обговоренні. Форми участі: присутність на семінарі, доповідь, виконання індивідуального завдання, доповнення, запитання до колег, відповіді на додаткові питання викладача та колег, участь у дискусії тощо. Тематичне спілкування на занятті включає в себе опитування за будь-яким питанням, винесеним на семінарське заняття (за вибором викладача), відповідь на питання інших ЗВО, відповідь на питання для повторення (за темами, що вивчалися раніше). Максимальна кількість балів може бути виставлена ЗВО, підготовленим до відповідей на усі питання теми, включаючи питання винесені на самостійне опрацювання. Здобувач вищої освіти за роботу на семінарських заняттях змістовних модулів може отримати до 8 балів. Складові частини оцінки: відповідь на питання (виконання індивідуальних завдань) – до 8 балів; доповнення – до 6 балів; запитання – до 2 балів. Загальна максимальна кількість балів за семінарські заняття – 64. Оцінюючи відповідь ЗВО, викладач керується такими критеріями, як: 7-8 балів – повне, послідовне та обґрунтоване викладення матеріалу. Відповідь свідчить про глибоке розуміння питання та його зв'язок з іншими темами та питаннями. 5-6 балів

	– ЗВО дає правильний, повний виклад змісту підручника і матеріалу, поданого викладачем, але на додаткові контрольні питання, які ставить викладач відповідає не чітко. 3-4 бали – ЗВО виявляє знання і розуміння основного навчального матеріалу, що розглядається, але під час відповіді допускає суттєві помилки і усвідомлює їх тільки після повторної вказівки викладача. Викладає матеріал не послідовно. Відповіді на уточнюючі запитання дає не одразу, не впевнено та не чітко. На додаткові питання викладача не відповідає, або відповідає дуже поверхово. 2 бали – ЗВО у відповіді припускається грубих помилок і не виправляє ці помилки навіть при вказівці на них викладача; поверхово орієнтується в питанні та темі, яка обговорюється на семінарському занятті. 1 бал – ЗВО намагається відтворити зміст матеріалу, однак взагалі не розуміє його змісту. 0 балів отримує ЗВО, який відмовляється відповідати на запитання.
Умови допуску до підсумкового контролю	До підсумкового семестрового контролю допускаються ЗВО, які виконали всі обов'язкові види робіт та мають підсумкову оцінку від 35 балів і більше. У випадку, якщо ЗВО протягом семестру не виконав у повному обсязі передбачених робочою програмою навчальної дисципліни всіх видів навчальної роботи, має більше 30% пропусків навчальних занять (без поважних причин) від загального обсягу аудиторних годин відповідної навчальної дисципліни або не набрав мінімально необхідну кількість балів (тобто кількість балів, яка сумарно з максимально можливою кількістю балів, які ЗВО може отримати під час семестрового контролю не дозволить отримати підсумкову оцінку «задовільно – Е, 60 балів»), (35 балів), то він не допускається до складання екзамену під час семестрового контролю, але має право ліквідувати академічну заборгованість. На ліквідацію академічної заборгованості виноситься весь обсяг теоретичного матеріалу, що передбачений робочою програмою навчальної дисципліни. Академічна заборгованість повинна бути ліквідована до атестації здобувача вищої освіти, а у випадку коли заборгованість виникла з дисципліни, знання, уміння та навички з якої, відповідно до структурно-логічної схеми підготовки фахівця, потрібні для вивчення навчальних дисциплін наступного семестру, то така заборгованість повинна бути ліквідована до початку нового семестру. Академічна заборгованість ліквідується здобувачами вищої освіти протягом наступних семестрів згідно з розкладами ліквідації академзаборгованості, що затверджуються директором ННІ за поданням відповідних кафедр. Результати ліквідації академзаборгованості відображаються в ліквідаційній відомості успішності.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Модуль за тематичним планом дисципліни та форма контролю		Кількість балів
Змістовий модуль 1. Антропологічні вчення в історії філософії		0...24
1	Робота на 1-му семінарському (практичному) занятті	0...8
2	Робота на 2-му семінарському (практичному) занятті	0...8
3	Робота на 3-му семінарському (практичному) занятті	0...8
Змістовий модуль 2. Сутнісні сили людини та способи її буття в сучасному світі		0...40

1	Робота на 1-му семінарському (практичному) занятті	0...8
2	Робота на 2-му семінарському (практичному) занятті	0...8
3	Робота на 3-му семінарському (практичному) занятті	0...8
4	Робота на 4-му семінарському (практичному) занятті	0...8
5	Робота на 5-му семінарському (практичному) занятті	0...8
Усього поточний і проміжний модульний контроль		0...64
Виконання контрольної роботи		0...11
Семестровий контроль (екзамен)		0...25
Разом		0...100

Шкала оцінювання результатів навчання

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (диференційований залік)	
		для екзамену (диференційованого заліку), курсового проєкту (роботи), практики, атестації	для заліку
90-100	A (відмінно)	відмінно	зараховано
82-89	B (дуже добре)	добре	
75-81	C (добре)		
66-74	D (задовільно)	задовільно	
60-65	E (достатньо)		
0-59	FX (незадовільно)	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання

9. Обладнання та програмне забезпечення. Для проведення лекційних та семінарських (практичних) занять можуть використовуватися мультимедійний проектор, ноутбук, система відеоконференцзв'язку Microsoft Teams (для дистанційного або змішаного навчання), навчальна платформа Moodle.

10. Політики курсу.

Вивчення дисципліни відбувається у відповідності до затвердженого аудиторного розкладу або ж дистанційно у випадку введення карантину відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України та регламентованих рішень керівництва НУ «Чернігівська політехніка». Вітається інтерактивність здобувачів під час лекційних занять як один із елементів поточного контролю. Консультації відбуваються відповідно до затвердженого розкладу.

У випадку, якщо здобувач протягом семестру не набрав мінімально необхідну кількість балів (35), він не допускається до складання диференційованого заліку під час семестрового контролю, але має право ліквідувати академічну заборгованість у порядку, передбаченому [«Положенням про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів НУ «Чернігівська політехніка»](#). Повторне складання заліку з метою підвищення позитивної оцінки не дозволяється. У випадку повторного складання заліку всі набрані протягом семестру бали анулюються, а повторний диференційований залік складається у вигляді тестування.

До загальної політики курсу відноситься дотримання принципів відвідування занять у відповідності до затвердженого розкладу, а також вільного відвідування лекційних занять для осіб, які отримали на це дозвіл відповідно до [«Порядку надання дозволу на вільне відвідування занять здобувачам вищої освіти НУ «Чернігівська політехніка»](#). Запорукою успішного вивчення

дисципліни є активність та залучення під час проведення лабораторних/практичних та лекційних занять – відповіді на запитання викладача (як один з елементів поточного контролю), задавання питань для уточнення незрозумілих моментів, вирішення практичних завдань. Консультації відбуваються в аудиторіях університету у відповідності до затвердженого розкладу або ж особистих чи групових консультацій (через вбудований форум) на сторінці курсу в системі дистанційного навчання НУ «Чернігівська політехніка».

Політика користування ноутбуками / смартфонами

Прохання до здобувачів тримати смартфони переведеними у беззвучний режим протягом лекційних та практичних занять, так як дзвінки, переписки та спілкування у соціальних мережах відволікають від проведення занять як викладача, так й інших здобувачів. Ноутбуки, планшети та смартфони не можуть використовуватися в аудиторіях під час занять та під час проведення підсумкового контролю (за виключенням проходження тестового контролю в системі Moodle).

Політика заохочень та стягнень

За результатами навчальної, наукової або організаційної діяльності здобувачів вищої освіти за курсом їм можуть нараховуватися додаткові бали – до 10 балів, у залежності від вагомості досягнень. Види позанавчальної діяльності, за якими здобувачі вищої освіти заохочуються додатковою кількістю балів: участь у міжнародних проектах, наукові дослідження, тези, участь у науково-практичних конференціях, винаходи, патенти, авторські свідоцтва за напрямками курсу.

Політика академічної доброчесності

Академічна доброчесність повинна бути забезпечена під час проходження даного курсу, зокрема при виконанні контрольних робіт (КР/КП) (принципи описані у [Кодексі академічної доброчесності НУ «Чернігівська політехніка»](#)). ЗВО мають діяти на основі етичних міркувань та академічної доброчесності в процесі навчання та проведення власних науково-теоретичних розвідок, оприлюднення їх результатів, що регламентується Положенням про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженим Постановою Кабінету міністрів України від 12 серпня 2015 року № 579. Зареєструвавшись на цей курс, ЗВО визнають принципи академічної доброчесності, жодна форма порушення яких не толерується. У випадку таких подій – реагування відповідно до «Кодексу академічної доброчесності Національного університету «Чернігівська політехніка».

Списування під час проміжного та підсумкового контролів, виконання практичних завдань на замовлення, підказки вважаються проявами академічної недоброчесності. Від усіх слухачів курсу очікується дотримання правил. До здобувачів вищої освіти, у яких було виявлено їх порушення, застосовуються різноманітні дисциплінарні заходи (включаючи повторне проходження певних етапів).

Правила перезарахування кредитів

Кредити, отримані в інших закладах вищої освіти, а також результати навчання у неформальній та/або інформальній освіті, можуть бути перезараховані викладачем у відповідності до положення [«Порядок визначення академічної різниці та перезарахування навчальних дисциплін у НУ «Чернігівська політехніка»](#)». Визнання результатів навчання у неформальній освіті розповсюджується на окремі змістові модулі (теми) навчальної дисципліни.

11. Рекомендована література.

Основна.

1. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.; Книга 2. 536 с.
2. Васильченко, А. Семіотика соціальної дії та інтерсуб'єктивні онтології / Семіотичний аналіз явищ культури : Монографія. – Київ, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2021. 396 с. URL: <https://www.academia.edu/62602956/>
3. Еко, Умберто. Історія європейської цивілізації. Історія. Філософія. Наука і техніка. – Харків : Фоліо, 2020. 528.
4. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. – Київ : КНТ, 2020. 652 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy.pdf

5. Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри. В 3 кн. Кн. 1. Переусвідомлення буття людини під впливом глобальних викликів: ідентичність і свобода самовираження : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника ; [Мельник В. П., Карась А. Ф., Дахній А. Й. та ін.]. 2-ге вид., доповн. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 502 с. URL: http://publishing.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/Knyha_1_17.11.2022.indd-25-10-2023-I.pdf
6. Людина в сучасному світі: соціально-філософський та культурно-антропологічний виміри: монографія / Є. В. Більченко, О. М. Берегова, В. В. Демещенко та ін. – Київ: Ін-т культурології НАМ України, 2020. 352 с. URL: https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Book_2020_Liudyna_v_suchasnomu_sviti.pdf
7. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. – Київ : Наукова думка, 2020. 255 с.
8. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків : КСД, 2023. 347 с.
9. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
10. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2023. 405 с.
11. Хамітов Н., Шашкова Л., Крилова С. Словник новітніх термінів філософії науки і філософії культури. Київ : ВАДЕКС, 2024. 290 с.
12. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків : Видавництво «Фоліо», 2021. 544 с.
13. Buckingham, W., Burnham, D., Hill, C., King, P. J., Marenbon, J., Weeks, M. The Philosophy Book: Big Ideas Simply Explained. New York : DK Publishing, London : Dorling Kindersley Limited, Singapore : Star Standard, 2017. 352 p.
14. Tarnas, Richard. The Passion Of The Western Mind: Understanding The Ideas That Have Shaped Our World View. San Francisco : Harmony Books, 2014. 560 p.
15. Russell, Bertrand. History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day. London: Allen & Unwin, 2010. 916 p.

Допоміжна.

1. Андрос Є. І. Антропокультурні чинники європейського вибору України : монографія / Є. І. Андрос, Г. І. Шалашенко, В. П. Загороднюк, Н. В. Хамітов, Т. В. Лютий; ред.: Є. І. Андрос; НАН України, Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди. Київ: Наукова думка, 2014. 300 с.
2. Вільчинська С. В. Філософська антропологія: ризики інтеграційних процесів // *Multiversum. Philosophical almanac*. 2019. Issue 5–6 (special). URL: <https://www.researchgate.net/publication/341349569>
3. Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології / Гусерль Е.; пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. – Харків: Фоліо, 2020. 348 с.
4. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens / Пер. Віталій Лях. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Masuda_Yoneji/
5. Морозова Д. Покажи мені людину. Антропологія Антіохійської школи та її спадщина у Київській традиції: монографія. Київ : Дух і Літера, 2021. 568 с.
6. Ніцше, Ф. Так казав Заратустра / Жадання влади. Київ : Навчальна книга-Богдан, 2021.
7. Попович М. Бути людиною. Київ : Києво-Могилянська академія, 2017. 336 с.
8. Філософія: терміни і поняття: Навчальний енциклопедичний словник / Під редакцією В. Л. Петрушенка. Львів: «Новий світ-2000», 2020. 492 с.
9. Франкл В. Лікар та душа. Основи логотерапії. Харків : КСД, 2023. 319 с.
10. Фройд З. Невпокій в культурі. Львів : Апріорі, 2022. 120 с.
11. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/36.pdf>
12. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти // *Вісник НАН України*. 2021, № 5. С. 81-94.
13. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: Проблема людини та її меж: Навч. посібник. 5-е видання перероблене та доповнене. Київ : КНТ, 2024. 408 с.

14. Юнг К. Людина та її символи. Київ : Центр навчальної літератури, 2022. 436 с.
15. Buherko J. Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality. *Психологія і суспільство*. 2016. № 3. С. 46-52.
16. Friedman M. The Human Way. Chambersburg, Penn.: Anima Books, 1982.
17. Haferkamp H., Smelser N. J. Social change and modernity / Haferkamp Hans, Neil J. Smelser. Berkeley, Los Angeles, Oxford : University of California Press, 1992. 445p.
18. Roger Penrose. The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds, and the Laws of Physics. – 1. – Oxford University Press, 2002. – Т. Popular Science. 640 с.

Інформаційні ресурси.

1. Система дистанційного навчання НУ «Чернігівська політехніка». Курс «Філософська антропологія». URL: <https://eln.stu.cn.ua/course/view.php?id=8682>
2. Електронний ресурс НУ «Чернігівська політехніка». URL: <http://www.Library92@ukr.net>
3. Електронний архів НУ «Чернігівська політехніка» (IRChNUT). URL: http://library2.stu.cn.ua/resursi_biblioteki/elektronnij_arhiv_chntu/
4. Наукова електронна бібліотека періодичних видань України. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/>
5. Національна бібліотека України імені Вернадського. URL: www.nbuiv.gov.ua
6. Офіційний сайт Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. URL: <http://www.filosof.com.ua/publik.htm>
7. Навчальні матеріали онлайн / Філософія. URL: <https://pidruchniki.com/filosofiya/>
8. Перелік основних тематичних ресурсів з філософії у комп'ютерній мережі INTERNET. URL: <http://www.philosophy.ua>
9. Додаткові філософські ресурси комп'ютерної мережі INTERNET. URL: <http://www.epistemelinks.com/link/PhiLink.html>
10. Асоціація філософського мистецтва. URL: <http://aphy.net/>
11. PSYLIB: Психологічна бібліотека «Самопізнання та саморозвиток». URL: <http://www.psylib.kiev.ua>
12. Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. URL: <http://journal.philosophy.ua>